

Arkeologisk utredning, etapp I

Stavby

Planerad villabebyggelse

Stavby 2:1
Stavby socken
Uppsala kommun

Dan Fagerlund

UPPLANDSMUSEET

Arkeologisk utredning, etapp I

Stavby

Planerad villabebyggelse

Stavby 2:1
Stavby socken
Uppsala kommun

Dan Fagerlund

Omslagsbild: Det här imponerande röset låg tillsammans med ett annat röse på krönet av ett höjdområde i södra kanten av Stavby samhälle. Runt rösena fanns ett stort antal stensättningar (Raä 32). Det fanns fler kraftiga rösen i närområdet, bl a ett röse som planats av och används som uteplats (Raä 30). Foto: Dan Fagerlund, Upplandsmuseet

Rapport 2006:26, arkeologiska avdelningen

Gis, planer och foton: Dan Fagerlund
Digital bildbearbetning: Olle Norling

Allmänt kartmaterial: Copyright lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3212

© Upplandsmuseet, 2006

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018-16 91 00, telefax 018-69 25 09
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

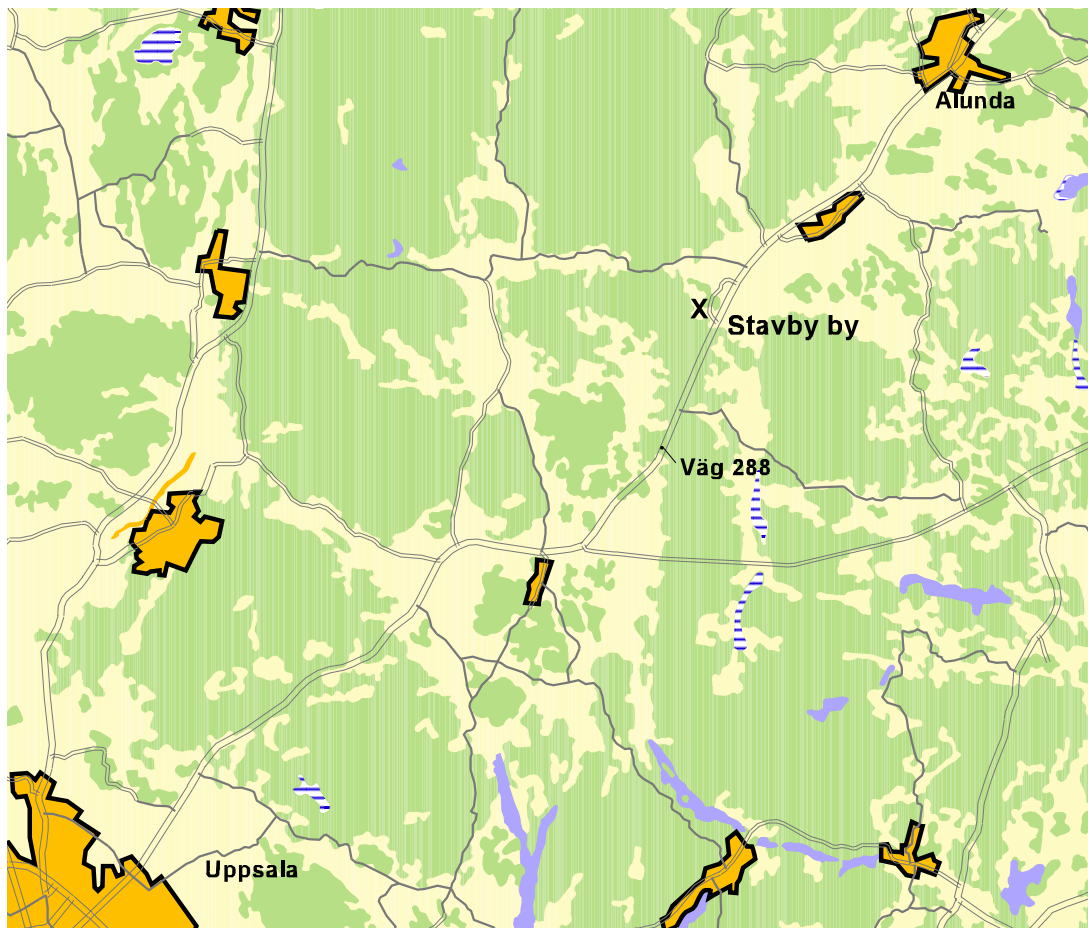
Inledning	6
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Målsättning och metod	8
Tidigare undersökningar och fynd	9
Äldre kartor och andra källor	10
Resultat	11
Förslag till åtgärder	12
Administrativa uppgifter	12
Referenser	12

Inledning

Den arkeologiska avdelningen vid Upplandsmuseet utförde under slutet av april år 2006 en arkeologisk utredning, etapp I, i Stavby i Stavby socken i Uppsala kommun (fig 1). Utredningen föranleddes av planer på en exploatering i form av en utbyggnad av villabebyggelse. Utbyggnaden ligger främst inom Hagmyran på fastigheten Stavby 2:1.

Utredningen utfördes med anledning av länsstyrelsens beslut i ärendet som daterades 2006-03-28 (lstn dnr 431-2354-06) och på uppdrag av Per Stafring, Husby Säteri.

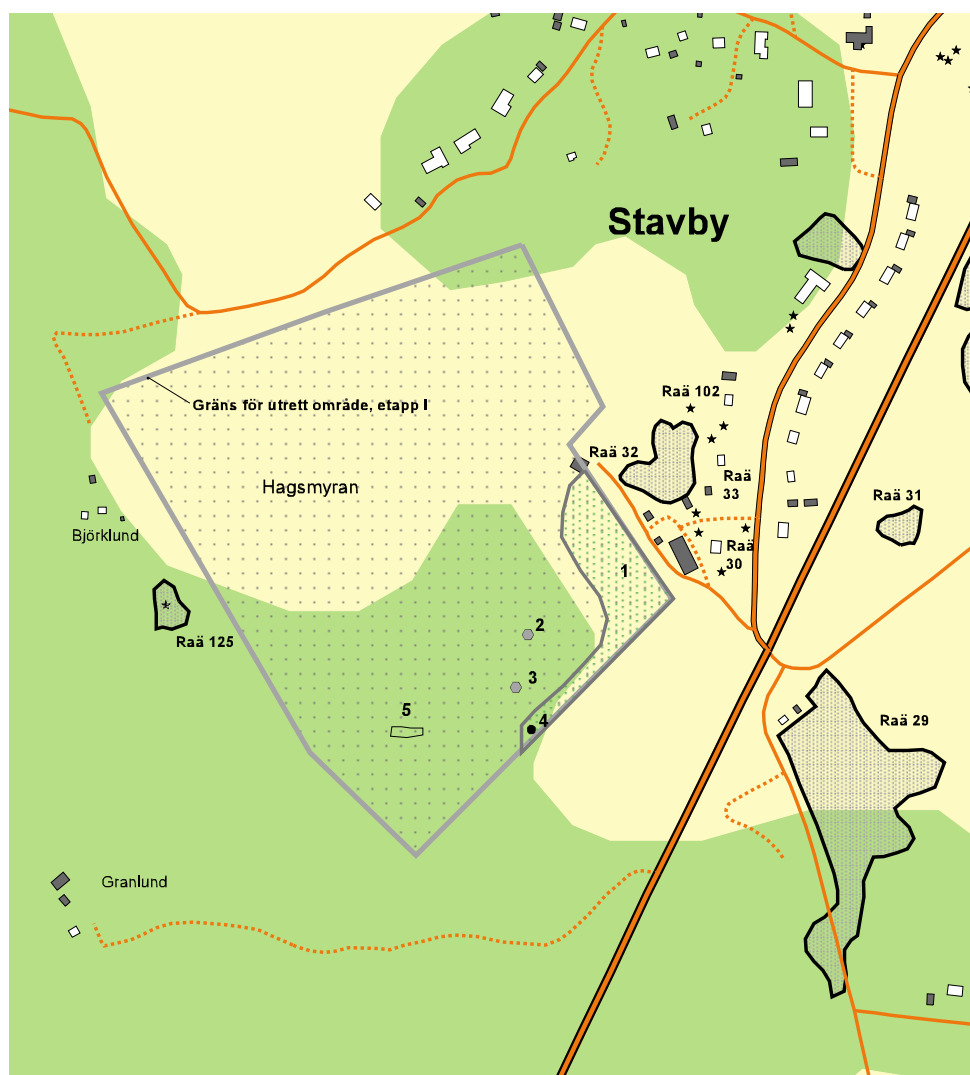
I fältarbetet som genomfördes under en arbetsdag, deltog Dan Fagerlund och Anna Ölund. Övrigt analysarbete och sammanställning av föreliggande rapport har gjorts av Dan Fagerlund.

Figur 1. Undersökningsområdet, ungefärligt markerat med ett x, ligger i Stavby intill väg 288 ca två mil nordost om Uppsala stad.

Topografi och fornlämningsmiljö

Det område som utreddes ligger väster om väg 288, sydväst om och intill Stavby samhälle. Storleken på området var ca 18 ha och bestod av omväxlande åker och moränmark. Moränmarken som delvis var mycket kuperad och blockig, låg företrädesvis i utredningsområdets södra och sydvästra del. Inom den här delen av moränmarken fanns också partier med förslyad och igenvuxen hagmark. Norr om utredningsområdet vidtog ytterligare partier med moränmark varav mindre ytor berörde utredningsområdets nordvästra del. I övrigt dominerades området av åkermark (fig 2). Åkermarken var endast delvis plöjd. Den plöjda delen låg i öster. I norr och nordväst fanns ett vidsträckt område med oplöjd åkermark. Det senare området som benämns som Hagmyran, var låglänt och delvis sankt eller fuktigt. Åkerområdena ligger ungefär på en nivå av 20-25 m över havet varefter moränmarkerna vidtar.

Figur 2. Översikt över utredningsområdet. I texten omnämnda fornlämningar liksom gjorda observationer har markerats med fornlämningsnummer respektive aktuell sifferangivelse.

Stavby samhälle ligger på en åsliknande förlängning i nordsydlig riktning som omges av odlad åkermark med vidtagande moränmarker särskilt åt söder och väster. Längre österut vidtar ett mer omfattande och lägre liggande och uppodlat åkerlandskap.

En äldre sträckning av väg 288 slingrar sig fram över åsen och omges av dagens bebyggelse. Längs den äldre vägen söder om samhället och norrut genom samhället finns ett stort antal kända fornlämningar (fig 2). Det rör sig om gravfält eller enstaka gravar som olika former av stensättningar och högar, rösen och röjningsrösen, skärvtenshögar, en runsten intill kyrkan och hålvägar. Fornlämningarna i området tyder på en omfattande mänsklig närvaro i området under förhistorisk tid och senare. De mycket varierade formerna av fornlämningar tyder också på att området utnyttjats under mycket lång tid, troligen redan under bronsålder då miljön har varit skärgårdsliknande.

De fornlämningar som finns närmast det planerade exploateringsområdet ligger i kanten av impedimentmarken i den sydvästra kanten av den nuvarande bebyggelsen. Det rör sig om fornlämningarna Raä 30, 32, 33 och 102. Raä 30 består av två rösen, en hög och en stensättning. Raä 32 består likaså av två rösen samt 16 stensättningar. Raä 33 utgör två stensättningar och Raä 102 ytterligare ett röse. Raä 125 längre västerut består av en sentida bebyggelse, en torpbebyggelse. I öster ligger ett större gravfält, Raä 29, precis i kanten av den äldre landsvägen. Det finns både högar, stensättningar i olika former och resta stenar. Nära den gamla landsvägen finns också delar av flera hålvägar. Ett relativt stort antal gravar undersöktes på 1930-talet, se nedan.

Målsättning och metod

Gravarna i området tyder även på närvaro av förhistoriska boplatser och inför utredningen bedömdes det som möjligt spår av sådana mycket väl kunde finnas bl a i åkermarken inom det planerade exploateringsområdet. Även hagmarken och skogsmarken bedömdes med hänsyn till den omgivande fornlämningsmiljön kunna innehålla ytterligare fornlämningar som rösen, skärvtenshögar och gravar.

Målsättning med utredningen, etapp 1, var att fastställa om fornlämningar kunde beröras av det planerade arbetsföretaget och detta formulerades också i Länsstyrelsens beslut i ärendet.

Den östra delen av åkerområdet, som var plöjt, kontrollerades systematisk genom en okulär besiktning. Förekomster av boplatser indikerande fynd som upplöjt sot och kol, skärvig sten inprickades på en karta. För att fastställa förekomsten av eventuella lager och överplöjda anläggningar gjordes även regelbundna provstick med en jordsond. I de delar av åkerområdet, i väster, som låg i vall gjordes en mer översiktlig inventering med en bedömning av lämpliga lägen, kompletterad med provstick med jordsonden enligt ovan nämnda ambition. Hag- och skogsmarkerna inom exploateringsområdet genomsöktes på samma sätt (fig 3).

Ett annat moment i utredningen har varit en genomgång av äldre kartmaterial och andra uppgifter liksom en eftersökning av kända lösfynd i området.

Figur 3. Anna Ölund utrustad för inventering. Foto: Dan Fagerlund, Upplandsmuseet.

Resultatet av utredningen, etapp 1, har gett förutsättningar för en bedömning av hur eventuella fortsatta antikvariska insatser skall utformas. I ett meddelande 2006-05-17 (lstn dnr 431-2354-06) framförde länsstyrelsen att en utvidgning av utredningen behövdes för att säkert kunna bedöma indikationerna i åkern. Detta skulle inkludera grävning av sökschakt med maskin. En senare besiktning har också gjorts på platsen, den 28 september år 2006, med representanter för länsstyrelsen, uppdragsgivaren och Upplandsmuseet, där riktlinjer skisserades för hur denna etapp skulle utformas och omfattningen av den, eventuellt med smärre nytillkomna ytor längst i norr.

Tidigare undersökningar och fynd

I samband med uppförandet av ett nytt kommunalhus i Stavby (den T-formade byggnaden omedelbart sydost om namnet Stavby på fig 2) som påbörjades 1952 kom ett gravfält att skadas i relativt stor omfattning och flera gravar schaktades bort, skadades eller täcktes över. Byggprojektet föranledde därför en omfattande skriftväxling mellan dåvarande landsantikvarien, kommunfullmäktige i Olands kommun och Riksantikvarieämbetet och utmynnade också i en polisutredning liksom en arkeologisk undersökning av de kvarvarande skadade gravarna. Kommunfullmäktige anmodades också att snygga upp och återställa övriga delar av gravfältet, bland annat ett antal övergrusade gravar. Undersökningen gjordes under hösten år 1953 och under hösten

1954. De elva gravarna, som i särskilt i ett fall var rikt utrustade, bestod av runda, rektangulära eller tresidiga stensättningar. Flertalet var skelettgravar med en kistgrop under överbyggnaden. Fyndmaterialet visade att åtminstone vissa av gravarna var från vikingatid men en avsaknad av fynd i de flesta gravarna och en orientering av dem i mer eller mindre östvästlig riktning tyder på en tidig kristen influens i det vikingatida begravningsförfarandet (jfr Lundström 1955).

Under 1930-talet undersöktes också vid olika tillfällen fyra gravar på Snedbacken norr om Stavby kyrka (Jfr ekonomisk karta 1954). Gravarna som utgjordes av brandgravar med en allmän datering till järnålder tillhörde ett gravfält som i övrigt hade uttraderats av grustäkt (SHM, arkiv). I Jönninge några kilometer norr om Stavby by, undersöktes vid olika tillfällen gravar från järnålder, bl a tre brandgravar med anledning av vägarbeten. Två rikt utrustade brandgravar i kanten av ett gravfält (nuv Raä 66 i Stavby sn), varav en vapengrav, undersöktes 1953, dvs samma år som de rika gravarna från samma tid undersöktes i Stavby.

De undersökningar som gjorts närmast det område i Stavby som utreddes under 2006 gällde gravar på gravfältet Raä 29 inom Husbys ägor (ATA 4071/36). Detta ligger mitt för utredningsområdet omedelbart öster om och intill den äldre landsvägen och väg 288 (fig 2). Totalt undersöktes 10 stensättningar varav fem runda, två firsidiga och tre treuddar. Dessutom undersöktes 10 resta stenar varav sex av dem ingick i en domarring. Undersökarna antog på 1930-talet att gravarna kunde härröra från förromersk järnålder. Ytterligare ett par stensättningar undersöktes strax norrut. Den ena var utrustad med ett brandlager under fyllningen och innehöll rester av glas och torde vara yngre.

Det enda registrerade lösfynd som kunnat återfinnas i källmaterialet från det här området är ett romerskt guldmynt, även det inom Husbys ägor. Myntet med kejsar Tib. Claudius på framsidan och kejsar Neros på baksidan är präglat år 51 e.Kr. och återfanns vid dikesgrävning år 1848.

Äldre kartor och andra källor

Det undersökta området ligger helt inom fastigheten Stavby. Markutnyttjandet i senare tider sammanfaller väsentligen med hur området utnyttjats i historisk tid. Den södra och östra delen av åkermarken var åkermark även i mitten på 1700-talet (storskifteskarta över Staby kyrkoby, 1766, LMV B 57-25:1). Den norra delen av åkermarken som nu benämns Hagsmyran utnyttjades delvis som ängsmark. Denna utgjorde Hagsmyrans västra del. Den östra delen var till stora delar brukad men skogbevuxna ytor fanns insprängda mellan åkrarna. I övrigt utgjordes området som idag av skog. Ett århundrade senare var åkermarkens omfattning i princip densamma som idag. Även Hagsmyrans ängsmarker var upptagen som åkermark och de inflikande skogspartierna var uppodlade (häradskarta 1862-65).

Den fornlämning som återfinnes i anslutning till utredningsområdets nordvästra del, Raä 125, utgörs av en torplämning. Denna är identisk med torpet Reinholdsberg. Detta är också den enda historiska bebyggelse lämning som finns på eller i anslutning till utredningsområdet.

Stavby by, kyrkbyn, omnämns i källorna första gången år 1312. Däremot omnämns socknen Stavby, "parochia Stabby" några decennier tidigare, år 1291 (Dms 1:4 s 246, 254). Troligen uppfördes den rektangulära gråstenskyrkan ännu något tidigare, omkring seklets mitt. På 1500-talet var Stavby en ganska stor by med 6-7 gårdar, varv merparten var kyrkohemman och några skattehemman.

Ursprunget till namnet Stavby är svår att härleda. Förleden i namnet *Stav* kan syfta på såväl gränsmärken som klippstup (verkar osannolikt om man sett platsen) eller resta stavar som haft en funktion i den förkristna kulten (Svenskt ortnamnslexikon s 291, 2003). Med tanke på de vikingatida gravar som undersökts i kyrkans närhet kanske den senare innebörden kan ses som tänkbar.

Resultat

Vid utredningen påträffades fornlämningsindikerande inslag främst i åkerområdet i öster i form av skärvig sten, enstaka kvartsavslag och enstaka brända ben. En ungefärlig avgränsning av det området har markerats som nr 1 på figur 2. Inom avgränsningen längst i söder (nr 4, fig 1) påträffades också rester av en upplöjd härd. Den här delen av åkern är ett bra boplatsläge med en exponering mot den breda dalgången i öster. I närheten på moränmark närmast mot nordöst finns också ett omfattande inslag av kända fornlämningar som gravar och rösen, bl a Raä 30, 32 och 33.

På moränmarken i sydväst observerades i krönläge en tidigare okänd röseliknande lämning (nr 2 på fig 2 och fig 4). Anläggningen var dock osäker och svårtolkad. Den består till att börja med av flera kraftiga markfasta stenblock. Mellan och runt blocken finns därtill en packning med smärre uppenbarligen påförda stenar. Totalt har anläggningen en storlek av ca 15 m. Läget, platsen och karaktären på anläggningen talar för att det kan röra sig om ett röse i krönläge. Anläggningen skiljer sig dock avsevärt mot de tydliga rösen som finns på moränmarken endast 200 m längre mot nordöst, t ex två rösen inom raä 32.

Ett 50-tal meter söder om nr 2 fanns ytterligare en röse- eller stensättningsliknande lämning (nr 3, fig 2). Även den låg i ett lokalt krönläge. Anläggningen som var mycket osäker låg i mycket blockig terräng och det går inte att utan mer riktade insatser avgöra vad det är för typ av lämning.

I skogsmarken längre västerut påträffades en röjd yta omgärdad av upplagd sten (nr 5, fig 2). I centrum fanns en grävd grop med fyllnadsmassor lagda i en hög utanför gropen (fig 5). Inget tyder på att det rör sig om en äldre lämning. Skogsområdet innehåller olika inslag av röjda, markberedda och granplanterade äldre åkerytor genomkorsade av djupa diken. Här och var finns också partier med röjningsrösen runt den äldre åkermarken. Den röjda ytan med en grop i centrum tolkas som en avstängningsbar inhägnad yta för djur med ett grävt vattenhål. Förutom de eventuella rösen som påträffades i krönläge i den sydöstra delen av skogsområdet saknas inslag av antikvariskt intresse i det området.

Figur 4. Foto på den röseliknande anläggningen i krönläge (nr 2, fig 2). Fotot är taget från sydväst. I bakgrunden, över hustaken, finns flera tydliga rösen som bl a hör till raä 32. Foto Dan Fagerlund, Upplandsmuseet.

Detsamma gäller det större åkerområdet i norr som motsvaras av Hagmyran. Det har inte gått att se några indikationer på att det skulle finnas inslag av fornlämningar inom den delen även om den bedömningen var svårare att göra då marken här var oplöjd. Namnet berättar en del om markbeskaffenheten. Det var låglänt och surt och hela området låg i ett sorts bakläge. Det saknas också kända eller registrerade fornlämningar i terrängen runt det stora åkerområdet. Längst i norr vidtar dock några platåliknande förhöjningar i åkermarken som mycket väl kan innehålla t ex en boplatzlämning men de ligger nära den befintliga vägen utanför det planerade exploateringsområdet. Även österut längs skogskanten, under namnet Stavby på figur 2, finns några förhöjningar, där det inte kan uteslutas att det kan förekomma fornlämningar i form av boplatssytor. Även dessa ytor låg dock utanför utredningsområdet.

Figur 5. Dan Fagerlund vid den grävda gropen i skogen (nr 5 på fig 2). Foto: Anna Ölund Upplandsmuseet

Förslag till åtgärder

Som länsstyrelsen i det ovan nämnda meddelandet redan förordat behöver utredningen kompletteras med en etapp II, sökschakt med grävmaskin inom den sydöstra delen av exploateringsområdet. Det skulle ge en bättre möjlighet att bedöma lämningarna i åkerområdet. Några sökschakt skulle också kunna dras i området upp mot skogskanten norr om det preliminära utredningsområdet. Detta kommer, som påtalades inledningsvis, eventuellt att delvis utökas åt det hållet. Eftersom åkerområdet inom denna del var lagd i vall skulle sökschakt med grävmaskin även där vara ett lämpligt komplement till den genomförda utredningens första etapp.

Administrativa uppgifter

Plats: Stavby 2:1, Stavby sn, Uppsala kommun
Undersökningstyp: Utredning, etapp I
Orsak till undersökningen: Planerad villabebyggelse
Uppdragsgivare: Per Stafring, Husby säteri, 747 94 Alunda
Fältarbetsperiod: 27-28 april, 2006
Höjdsystem: RH 70
Koordinatsystem: RT 90 , 2,5 gon V
Projektdeltagare: Dan Fagerlund, Anna Ölund
Rapportansvarig: Dan Fagerlund
Upplandsmuseets dnr: 1152/05
Arkeologiska avdelningens projektnr: 8192
Länsstyrelsens beslutsdatum och dnr: 2006-03-28, 431-2354-06
Handläggare på Länsstyrelsen: Tina Fors

Referenser

Arkiv

ATA, Antikvariskt, Topografiskt arkiv
Topografiska arkivet, Upplandsmuseet.
Upplandsmuseets samlingar, föremålsarkivet.
Historiska museets samlingar och föremålsarkiv.

Kartor

- Ekonomisk karta över Sverige, 1:28 14 Stavby, 1954. Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm.
- Ekonomisk karta över Sverige, 1:28 13-14 Gräntorp, Stavby, 1979. Statens Lantmäteriverk, Gävle.
- Rikets ekonomiska kartverk, Häradskartan, 1862-5. Uppsala Län, Olands Tingslag. Af kartografiska Corpsen.
- Storskifteskarta 1766. Charta, Staby kyrkoby, Upsala höfdingedöme, Olands härad, Staby socken. LMV B 57-25:1.

Litteratur

- DMS*. 1974. Det medeltida Sverige, Uppland, Tiundaland 1:4. Tierp, Våla, Vendel, Oland, Närke, Nordinghundra
- Lundström, P.* 1955. En grav med silversmycken från Stavby i Uppland. I: Fornvännen. meddelanden från K. Vitterhets Historie och antikvitets akademien och Svenska fornminnesföreningen. Utgiven genom Bengt Thordeman. Redaktör Erik Bohrn. 1955. Årgång 50 med register över årgångarna 1906-1955.
- Svenskt ortnamnslexikon*. 2003. Utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Redaktör: Mats Wahlberg. Språk och folkminnesinstitutet, Uppsala